

TÜRKİYE’NİN DİPLOMASİ ZAFERİ: MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ (20 TEMMUZ 1936) (MACAR KAYNAKLARINA GÖRE)

Müjdat KARAGÜLMEZ*

Özet

1453 yılında İstanbul’un fethi ile İstanbul ve Çanakkale Boğazları Türk hâkimiyetine girdi. Bu tarihten itibaren, Marmara Denizi aracılığıyla Karadeniz’i Akdeniz’e bağlayan bu deniz yoluna “Türk Boğazları” adı verildi. Boğazlar, yüzyıllar boyunca Türk hâkimiyeti döneminde stratejik önemini korudu. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılması sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi ile İtilaf Devletleri İstanbul ile birlikte Boğazları fiilen işgal etti. 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Barış Antlaşması’yla da Boğazlardan tüm devletlerin geçişinin serbest olması karara bağlandı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşması, Lozan’da yapılacak barış görüşmelerine giden yolu açmış oldu. Ancak 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması maddeleri gereğince, Boğazlarda tam anlamıyla Türk hâkimiyeti sağlanamadı ve Boğazların uluslararası bir komisyon tarafından kontrol edilmesi kararı alındı.

1930’lu yıllara gelindiğinde Avrupa’da var olan barış ve huzur ortamı yerini güvensiz bir dış politikaya bıraktı. Türkiye’nin bu dönemdeki dış politika hedefi, barışın devamlılığını sağlamak üzerine kuruldu. Zira Almanya ve İtalya gibi revizyonist devletlerin savaş yanlısı tutumu, Türkiye’nin Boğazlar üzerinde tam hâkimiyet sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmasına neden oldu. İngiltere’nin de desteğini alan Türkiye, uluslararası buhranlı süreci iyi değerlendirerek 20 Temmuz 1936’da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlarda yeniden egemen güç oldu ve Boğazlarda tam hâkimiyet sağladı. Montrö’nün imzalanması, Almanya ve İtalya gibi dönemin diğer revizyonist bir devleti olan Macaristan tarafından yakından takip edildi. Macaristan her ne kadar Karadeniz’e kıyısı olan bir devlet konumunda olmasa da Montrö’nün imzalanmasına giden yolu, kendi revizyon taleplerine örnek teşkil

* Dr.Öğr. Üyesi, MSÜ Hava Astsubay Meslek Yüksek Okulu, mujdat.karagulmez@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9169-7004

edebileceği gerekçesiyle önemli görmüştür. Türkiye’de görev yapan Macar elçilerinin raporlarında Montrö’nün imzalanması sürecinden sıklıkla bahsetmesi bunu destekler niteliktedir. Macar basını da konuya dair çok sayıda haber yaparak meselesinin çözüm süresi hakkında Macar kamuoyunu bilgilendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar, Dış Politika, Montrö, Macaristan, Lozan.

TURKEY'S DIPLOMATIC VICTORY: MONTREUX CONVENTION (20 JULY 1936) (ACCORDING TO HUNGARIAN SOURCES)

Abstract

In 1453, with the conquest of Istanbul, the Istanbul and Dardanelles Straits came under Turkish sovereignty. From this date onwards, this sea route connecting the Black Sea to the Mediterranean Sea through the Sea of Marmara was called the "Turkish Straits". The Straits maintained their strategic importance during centuries of Turkish rule. With the Armistice of Mondros signed after the Ottoman Empire's defeat in the First World War, the Allied Powers de facto occupied the Straits together with Istanbul. With the 10 August 1920 Sevres Peace Treaty, it was decided that all states would be free to pass through the Straits. As a matter of fact, the success of the struggle for independence, which started under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, paved the way for the peace negotiations to be held in Lausanne. However, according to the articles of the Lausanne Peace Treaty signed on 24 July 1923, Turkish sovereignty in the Straits could not be fully ensured and it was decided that the Straits would be controlled by an international commission.

By the 1930s, the atmosphere of peace and tranquility in Europe was replaced by an insecure foreign policy. Turkey's foreign policy objective in this period was based on ensuring the continuity of peace. The pro-war stance of revisionist states such as Germany and Italy led Turkey to take initiatives to ensure full control over the Straits. Turkey, with the support of the United Kingdom, made good use of the international crisis and became the sovereign power in the Straits with the Montreux Convention on the Straits signed on 20 July 1936 and achieved full sovereignty in the Straits. The signing of Montreux was closely followed by Hungary, another revisionist state of the period like Germany and Italy. Although Hungary was not a Black Sea coastal state, it considered the path leading to the signing of Montreux important as it could serve as an example for its own revisionist demands. This is supported by the fact that the Hungarian ambassadors serving in Turkey frequently mentioned the process of signing Montreux in their reports. The Hungarian press also made numerous news on the issue and informed the Hungarian public opinion about the resolution of the issue.

Keywords: Straits, Foreign Policy, Montreux, Hungary, Lausanne.

GİRİŞ

İstanbul'un fethi ile Türk hâkimiyetine giren Boğazlar, Akdeniz'le Karadeniz'i birbirine bağlayan önemli bir stratejik konuma sahiptir. Boğazların sahip olduğu bu önemli konum, özellikle 18. yüzyıldan itibaren yayılcı ve sömürge politikası temelinde Rus Çarlığı'nın ve İngiltere'nin dikkatini çekmiştir. Boğazlara hâkim olma fikri, Rus Çarlığı'nın tarihi politikası olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'nda Boğazların statüsü belirlenmiş ve Boğazlardan tüm devletlerin geçişine izin veren bir madde kabul edilmiştir. Nitekim Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde verilen bağımsızlık mücadelesi başarıya ulaştıca Mondros ve Sevr Antlaşmalarının yerine Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Boğazların statüsü, Lozan'daki müzakerelere katılan Türk heyetinin en önemli başlıklarından birisi olmuştur. Ancak Lozan Konferansı'nda imzalanan sözleşmeye göre Boğazlarda tam bir Türk hâkimiyeti sağlanamamış ve Boğazlar bölgesinin yönetiminin, Milletler Cemiyeti'ne bağlı uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesi karara bağlanmıştır. Bunun yanı sıra Boğazlardan serbest geçişin güvenliğinin sağlanması kaydıyla, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her iki yakası ve Marmara Denizi'ndeki adaların askerden arındırılması ve bu bölgelerde askerî tahkimat yapılması ve asker bulundurulması yasaklanmıştır. Ayrıca Boğazlar bölgesine yapılabilecek olası bir saldırı durumuna karşı da bölgenin güvenliği, sözleşmeyi imzalayan devletlerle Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alınmıştır.¹

Türkiye, Lozan'da kabul edilen Boğazlar Sözleşmesi'nde yer alan Boğazlar ve çevresinin silahsızlandırılması ve Boğazlardan geçişin uluslararası bir komisyonun denetimine bırakılması maddelerini kendi egemenlik haklarına aykırı bulsa da bu iki hususun kaldırılmasını zamana bırakmak durumunda kalmıştır. Türkiye Boğazlar meselesini, uzun süre beklemede bıraktıktan sonra 1933 yılının mart ayında gerçekleşen Silahsızlanma Konferansı'nda söz konusu yapmıştır. Türkiye'nin bu söylemi, Fransızlar tarafından Almanya'yı Versay Antlaşması'nın askerî hükümlerini yok saymaya teşvik edebileceği çekincesiyle karşı çıkmıştır. Zira Türkiye böylece meseleyi yavaşça gündeme getirmeye başlamış ve

¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2012, s. 422.

Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik bir argüman üzerinde çalışmaya başlamıştır.²

1930’lu yılların başlarından itibaren Nazi Almanya’sı ve faşist İtalya ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler giderek kötüleşmeye başlamıştır. 1933 yılında Hitler’in Almanya’da iktidarı ele alması sonrasında takip ettiği sert dış politika Avrupa’da büyük bir endişeye sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye ise Batılı devletler ile ilişkilerini yoluna koymuş ve dünya barışını destekleyen önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin gerek Silahsızlanma Konferansları gerekse Milletler Cemiyeti oturumlarındaki barışçıl politikası takdir edilmiştir.³

Türkiye’nin Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımları özellikle 1934 yılının sonlarına doğru sıklaşmıştır. Ancak meselenin Türkiye tarafından ciddi anlamda gündeme getirilmesi 3 Ekim 1935 tarihinde İtalya’nın Habeşistan’ı işgal etmeye başlaması ve yine İtalya’nın Akdeniz’deki yayılmacı dış siyaseti neticesinde ortaya çıkmıştır. Öte yandan Lozan’da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi’nin 18. maddesine göre Boğazların güvenliği olası bir saldırı ihtimaline karşı İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya tarafından garanti altına alınmıştı. Ancak garantör devletlerden biri olan Japonya’nın 27 Mart 1933’te Milletler Cemiyeti’nden ayrıldığını bildirmesi ve İtalya’nın Akdeniz’deki yayılmacı politikası Türkiye’nin Boğazlar Sözleşmesi’nin değiştirilmesine yönelik resmi müracaatta bulunmasına neden olmuştur. Neticede Türk hükümeti ilgili devletleri Boğazlar Sözleşmesi’ni gözden geçirmek üzere bir nota verilmesi suretiyle konferansa davet etmiştir. Türkiye’nin notasına ilgili devletler arasında olumsuz yaklaşan tek ülke Romanya olsa da 28 Nisan 1936 tarihli Türk hükümetine verilen cevapta, müzakerelere en dostane fikirlerle katılmayı kabul ettiklerini bildirmişlerdir.⁴

Bu çalışmada, Atatürk dönemi Türk dış politikasının en önemli başarılarından biri olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin Macar kaynaklarında nasıl ele alındığı aktarılacaktır. Türkiye’deki Macar diplomatik temsilcileri tarafından gönderilen çok sayıda raporun yanı sıra Macar basınında çıkan haberlerle birlikte meseleye dair yeni fikirler elde edilmesi amaçlanmaktadır.

² Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1997, s. 465-466.

³ Aptülahat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 284-285.

⁴ Gürün, *age.*, s. 467-471.

1. Montrö Müzakerelerine Giden Süreç ve Macarlar

1930'lu yılların ortalarından itibaren Almanya ve İtalya'nın dış politikada takip ettiği tehditkâr tavır, Avrupa'da büyük bir endişeye neden olurken yaşanan gelişmeler Türkiye'nin güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuştur. Türkiye bu nedenle, olası bir savaş durumuna karşı Lozan Antlaşması'nda tam olarak hâkimiyet kuramadığı Boğazların statüsünün değiştirilmesi için adımlar atmaya başlamıştır. Bu yöndeki politikasını uygun ortamın oluşmasını bekleyerek ve büyük güçlerin desteğini arkasına alarak müzakereler yoluyla uygulamaya çalışmıştır. Türkiye, Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımlarını bizzat Atatürk'ün direktifleriyle atmıştır.⁵ Boğazların statüsünün değiştirilmesine yönelik Türk talebi, Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlarla ilgili maddesinin yeniden gündeme getirilmesi anlamına gelecekti. Durum böyle olunca Macarların tüm dikkati Boğazlar meselesine çevrilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup tarafında yer alan ve Trianon (4 Haziran 1920) gibi ağır neticeleri olan bir antlaşmayı imzalayan Macarlar, Boğazların statüsünün değiştirilmesine yönelik Türk talebini kendi revizyon talepleriyle benzer bir temelde yorumlamış ve dolayısıyla Montrö'de gerçekleşen müzakereleri yakından takip etmiştir.

Türkiye'de görev yapan Macar elçisi Boğazların statüsünün değiştirilmesine doğru giden süreç ile ilgili çok sayıda ayrıntılı rapor kaleme almış ve bu raporları Macaristan Dışişleri Bakanlığına göndermiştir. 13 Nisan 1936'da gönderilen raporun birinde Türkiye'nin Boğazlar politikası şu şekilde aktarılmıştır:⁶

“Türkiye, Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik olarak öncelikle 1933 yılından itibaren Silahsızlanma Konferanslarında meseleye dair somut adımlar attı ve meseleyi birçok ülkenin katıldığı uluslararası toplantılarda gündeme getirmeye başladı. Türkiye bu adımlarına 16 Mart 1935'te Almanların silahlanmayı yasallaştıran kanunu kabul etmesinden ve büyük güçler arasında yaşanan gerilimin ardından sonra hız verdi. O dönemden beri de meseleyi resmen gündeme almak için uygun zamanı bekledi. Sonrasında yaşanan İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Ren bölgesinin Alman birlikleri tarafından işgal edilmesi ve Avusturya'nın mecburi askerlik kanununu çıkarması gibi gelişmeler Türkiye'nin Boğazların statüsünün değiştirilmesini amacıyla resmi bir adım atmasına katkı sağladı. Türkiye

⁵ Mehmet Gönülöbol – Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 141.

⁶ MNL (Magyar Nemzeti Levéltár/Macar Ulusal Arşivi), K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 43/pol sayılı ve 13 Nisan 1936 tarihli rapor, s. 1-3.

Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik olarak Milletler Cemiyeti'nin Eylül 1935 yılı toplantısındaki konuşması çok geçmeden Türkiye'nin fiili olarak attığı adımların ciddi bir manada karşılık bulmasında etkili oldu. Bu dönemde Türk basını da bir mesele hakkında geniş bir kampanya başlattı ve Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik olarak yazılar kaleme almaya başladı.” Raporunda, Türkiye'nin Avrupa'daki gelişmeler neticesinde ortaya çıkan güvenlik kaygıları temelinde meseleyi gündeme getirdiği ve doğru zamanlamayı beklediği üzerine bir tespit yapılmıştır. Türkiye, 1933 yılından itibaren Silahsızlanma Konferanslarında ve Milletler Cemiyeti oturumlarında meseleyi gündeme taşımaya başlamış ve Macar elçisinin raporunda yer aldığı üzere Avrupa'daki savaş ortamının varlığı neticesinde meseleyi güçlü bir şekilde basın propagandası ile de dillendirmeye başlamıştır.

Raporun devamında Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik olarak Türk argümanı ise şu şekilde maddelenmiştir;

1. Lozan Antlaşması'nın ilgili kararına rağmen söz konusu olan silahsızlanma meselesinin gerçekleşmemesi,

2. Lozan Antlaşması'nın neticesinde meydana getirilen şartlar artık işlemez halde oluşu. Boğazların garantörlerinden olan Türkiye ve Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'ne üye iken beş garantör devletten biri olan Japonya Milletler Cemiyeti'nden ayrılması,

3. Bulgaristan'ın silahlanma hamlesinin Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmesi,

4. Aynı durum Almanya'nın eski müttefikleri Avusturya ve Macaristan için de geçerlidir. Bu devletlerin komşuları, güvenliklerini sağlamak ve dengeyi devam ettirmek amacıyla, uygun garantileri veya karşılıklar isteyebilirler.

5. Silahlanmaya devam eden ülkelerin Trakya'nın askerden arındırılmış bölgelerin rejiminin değiştirilmesine yönelik girişimlerinin bir sonuç getirememesi. Çünkü bu bölgenin sınırları 3 ülkeyi kapsıyor.

Macar elçisine göre, İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesinin ardından Türk hükümeti yukarıdaki maddeler çerçevesinde Boğazlar meselesi politikasını ciddi bir şekilde dile getirmeye başlamıştı. Bu politikasını ise ülke güvenliğinin tehlikeye girmesi temelinde yürütüyordu. Türkiye'ye göre ülke güvenliği açısından Boğazların durumu fiili bir savaş olmadan da egemenlik hakkının bir parçası olarak görülüyordu. Türk hükümeti

Boğazlarla ilgili olarak gerek resmi taleplerle gerekse önerilerini sunarken İngiltere'ye yaklaşma politikasını takip ederken Boğazlar meselesinde İngilizlerin desteğini almaya çalışıyor ve bunda da kısmen başarılı oluyordu. Türkiye, özellikle İngiltere'nin yanı sıra Boğazlar meselesinde çok sayıda ihtimali de düşünüyor ve eğer yeni bir fırsat olması durumunda bu ihtimale göre de politikasını değerlendirmek istemiştir. Macar elçisinin bu yorumlarına ek olarak Türkiye, Boğazların güçlendirilmesi politikasını güçlü bir politika ile seslendiriyor ve kendi egemenliğine karşı olabilecek bir gelişme karşılırsa herhangi bir zamanda bir anda Boğazları kapatabileceğini gizlememekteydi.⁷

Öte yandan farklı ülkelerin başkentlerinde görev alan Macar elçilerinin de Boğazlar meselesini konu alan raporları mevcuttur. Örneğin Sofya'daki Macar elçisi Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik atılan adımların konuşulduğu süreçte Bulgaristan Dışişleri Bakanı ile meseleye dair bir görüşme gerçekleştirmiştir. Macar elçisi Bulgar Dışişleri Bakanı ile görüşmesinde onun, Boğazlar meselesi hakkında Bulgaristan'ın birtakım çekincelerinin var olduğunu belirtmiş, ancak Dışişleri Bakanı'nın bu müzakerelerin olumlu tarafının revizyon meselesinin gündeme getirilmiş olması olarak gösterdiğini aktarmıştır. Bulgar Dışişleri Bakanı, Aras ile meseleye dair görüştüğünde ise ona, bu meselelerin kendilerinde moral ve avantaj yarattığı hususunda etkilemeye çalıştığını dile getirmiştir. Bulgar Dışişleri Bakanı Macar elçisine, Türkiye'nin Boğazlar meselesini son dönemde sıklıkla söz konusu yaptığını ve İngilizlerin bir Akdeniz Paketi fikrinin var olduğunu, Avrupa'daki İtalyan ve Alman yayılmacı siyasetinin İngiltere ile Türkiye'yi yakınlaştırdığını ve Akdeniz'de olası bir İngiliz-İtalyan savaşında Türkiye'nin İngiltere'ye destekleyeceği hususunda yaptığı açıklamaların İngiltere tarafından olumlu karşılandığını bildiriliyordu.⁸ Bu rapordan anlaşılacağı üzere Bulgaristan, Montrö'ye gidilen süreçte Türkiye'nin attığı adımları kendi çıkarları açısından dikkatlice izleyecek ve meseleyi, hem Karadeniz'e ve Ege Denizi'ne kıyısı olan bir devlet olarak hem de revizyonist politikasına örnek olması bakımından değerlendirecektir. Sofya'dan gönderilen bir raporda da Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışı başlığının özellikle ele alındığı bildiriliyordu. Bulgarlara göre Türkiye'nin lehine kararın alınması güç gözüküyordu ve Aras'ın açıklamalarına göre ise Bulgarların Boğazlarla ilgili müzakerelerden az rahatsızlık duyacağı, asıl

⁷ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan Macaristan Dışişleri Bakanlığına gönderilen 11 Şubat 1936 tarihli ve 3535-pol sayılı yıllık rapor, s. 48-52.

⁸ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Sofya'dan gönderilen 18 Nisan tarihli ve 38/pol sayılı rapor, s. 1-5.

meselenin ve zorluğun İngiltere ile yaşanabileceğini belirttiği aktarıyordu. Raporda Sofya'daki Türk elçisinin açıklamalarına atıf yapılarak İngilizlerin kendi savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi hususunda avantajlı bir konum elde etmek istedikleri ve yine İngilizlerin, Bulgarların da Türkiye'nin talepleri gibi müzakereler boyunca kendi garanti haklarını öne sürerek bazı taleplerde bulunmasından çekindikleri belirtiliyordu. Macar elçisinin görüşüne göre, Bulgarlar meseleye Milletler Cemiyeti'nin doğrudan dahil olmasını istiyordu ve özellikle Boğazlar meselesinin Milletler Cemiyeti'nden bağımsız olarak alınacak kararlar doğrultusunda sonuca bağlanmasından çekiniyorlardı.⁹

Yine Bükreş'teki Macar Elçiliğinden Macaristan Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir raporda Bükreş'teki Yunan elçisinin, Türkiye'nin Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımlarının Balkan Antantı ve Türkiye-Romanya ilişkilerinde bir gerilim yarattığını ve Antant içerisinde bir fiyasko olarak değerlendirildiğini beyan ettiği aktarıyordu.¹⁰ Raporda bahsedildiği üzere Türkiye'nin Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımları Romanya tarafından hiç de hoş karşılanmadı ve Rumen Dışişleri Bakanı Titulescu olası bir konferansın gerçekleşmesini engelleme girişimlerinde bile bulunmuştu. Hatta bu sebeple 4 Mayıs 1936'da yapılması planlanan Balkan Antantı toplantısını da ertelemek istedi ve tehditkâr bir tavırla toplantıya katılmayacağını beyan etti. Macar elçisi Türkiye'nin bu adımlarını Romanya tarafından bir tehdit olarak algılandığını ve mevcut antlaşmaların tekrar gözden geçirilerek değiştirilmesinin söz konusu olmasının, Macaristan gibi devletlerin revizyon fikirlerini güçlü bir söylemle gündeme getirilebilmesi ihtimalinin Romanya tarafında endişe yarattığını söyledi.¹¹

Henüz resmi olarak Boğazların statüsünün değiştirilmesine yönelik bir konferansın varlığından söz edilmiyorken Macar elçilerinin dikkati 1936 yılı itibarıyla Türkiye-İngiltere ilişkilerine yönelmiştir. Bu doğrultuda Macaristan'ın Ankara elçisi Zoltán Mariássy Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmenin ana teması, Türkiye'nin İngiltere'yle olan ilişkileri ve Boğazlar meselesi olmuştur. Mariássy, Aras ile görüşmesi sonrasında Macaristan Dışişleri Bakanlığına bir rapor yazarak

⁹ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Sofya'dan gönderilen 54/pol sayılı ve 30 Mayıs 1936 tarihli rapor, s. 1-3.

¹⁰ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Bükreş'ten gönderilen 59/pol sayılı ve 21 Nisan 1936 tarihli rapor, s. 1-2.

¹¹ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, "gizli" ibaresiyle Ankara'dan gönderilen 52/pol sayılı ve 29 Nisan 1936 tarihli rapor, s. 1-3.

Aras'ın, Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin önemli bir işbirliği temelinde devam ettiğini ve büyük bir ilerleme katettiğini söylediğini ve Sovyet Rusya ile olan iyi ilişkilerin yanı sıra Türkiye'nin İngiltere ile karşı karşıya kalabileceği bir durumda asla yer almak istemediğini aktardığını ifade etmiştir. Macar elçisi, Aras'ın sözlerini Türkiye'nin tamamen İngiltere safına geçtiği ve bu yönde hareket edeceğini gösterdiği şeklinde algıladığını ifade etmiştir. Ayrıca İtalya'nın Habeşistan'ı işgali meselesinin iki ülkeyi yakınlaştırdığını açık şekilde dile getiren Macar elçisi, İngiltere'nin de muhtemelen Boğazlar meselesinde Türkiye'ye destek sağlayacağı yorumunda bulunmuştur ve iki ülkenin iş birliği içerisinde giderek güçlenen bir yakınlık sergilediğini belirtmiştir. Türklerin, olası bir müzakere sürecinde Boğazlar meselesinde İngiliz desteğini kesin olarak alınacaklarından şüphe duymadığını da aktarmıştır.¹²

11 Şubat 1936 tarihinde yazılan yıllık raporda da 1935 yılında giderek gelişme gösteren Türk-İngiliz ilişkilerinden ayrıntılı olarak bahsediliyordu ve iki ülke arasındaki yakınlaşmanın devamında ülke basınlarında ikili ilişkilerin seyrine dair sempati dolu cümleler sarf edildiği, Başbakan İsmet İnönü'nün ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın İngiliz gazetelerine verdiği demeçlerin de bu sempati kayda geçirdiği aktarılıyordu.¹³

Öte yandan Türk-İngiliz yakınlaşması 1936 yılı itibariyle askerî anlamda da kendini göstermiştir. Türk hükümetinin onayı sonrasında İngiliz hükümeti Türkiye'ye bazı subaylarını göndererek hava üsleri ve iniş pistleri kurmak amacıyla faaliyet yürütmeye başlamıştır. Hatta İzmir'de 1936 yılının şubat ayından itibaren İngiliz subayları bazı temaslar yürütmek üzere Türkiye'de faaliyete başlamıştır. Macar Elçiliğinden gönderilen diğer bir raporda bu mesele ele alınmış ve Akdeniz'de olası bir İtalyan saldırısına karşı Türkiye'nin İngiliz desteğini arkasına almak istediği ve bu nedenle de son dönemde iki devlet arasındaki yakınlaşmanın daha da gün yüzüne çıktığı vurgulanmıştır. Raporda yer alan yoruma göre Türkiye, İtalyan tehlikesinin yanı sıra ayrıca özel güvenlik sebeplerinden dolayı İngiltere ile olan ilişkilerinde istekliydi ve Boğazlar meselesindeki işbirliği bunun açık bir göstergesiydi.¹⁴

¹² MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1427/pol sayılı ve 28 Nisan 1936 tarihli rapor, s. 1-2.

¹³ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, 11 Şubat 1936 tarihinde Ankara'dan Macaristan Dışişleri Bakanlığına gönderilen 3535-pol sayılı yıllık rapor, s. 64-65.

¹⁴ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1424/pol sayılı ve 27 Nisan 1936 tarihli rapor (kopya), s. 1-3.

Bu sırada Macar elçisi Ankara'dan Macaristan Dışişleri Bakanlığına önemli bir rapor göndermiştir. Macar elçisi, 1936 yılının Mayıs ayında Aras'ın Atina'dan Belgrat'a yapmış olduğu ziyaret sırasında basın mensuplarına vermiş olduğu demeçte, Macar revizyon meselesinin Milletler Cemiyeti oturumunda söz konusu olması durumunda Türkiye'nin Küçük Antant devletlerinin politikasına sempati ile yaklaşacağını söylediği ve bu konuşmanın Türkiye'nin, Macaristan revizyon meselesinde Küçük Antant'ın yanında duracağını gösterdiğini iletmiştir.¹⁵ Söz konusu dönemde revizyon emellerini yüksek bir sesle ifade eden Macaristan, İtalya ve Almanya'dan aldığı desteğin yanı sıra Türkiye'nin de desteğini almak istemiştir. Ancak Türkiye, dünya barışını destekleyen dış politikası ile statükonun devamlılığı üzerine bir tutum sergilemiştir. Dolayısıyla Türkiye, Macaristan'ın revizyon politikasını destekleyen ülkelerden biri olmamıştır.

Türkiye, Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımlarını resmileştirmek isterken Ankara'dan Macar Dışişleri Bakanlığına 27 Mayıs 1936 tarihinde “gizli” ibaresiyle bir rapor gönderilmiştir. Rapor, Macar elçisinin gözünden Türkiye'nin Boğazlar meselesinde izlediği politikayı aktarması yönüyle önem taşımaktadır:¹⁶

“Türk hükümetinin Boğazların güçlendirilmesi ve kapatılması meselesi hakkındaki politikası daha önce bu meseleyi ilgilendiren antlaşmalar düşünüldüğünde hayali görünüyor. Türkiye, Almanya'nın silahlanma hakkında çıkardığı kanunun etkisiyle meseleyi ciddi bir politika dahilinde gündemde tutmaya çalışıyor. Bu gelişmeden sonra Türkiye, ilgili devletlere resmi bir adım atmak amacıyla uygun ortamın var olmasını bekliyor. Eğer bu gerçekleşmez ise meseleyi bir “fait accompli” yani oldu bitti ile çözmeyi düşünüyor. Bu politikasını gerçekleştirmek için de İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Alman ordusunun Ren Nehri'nin askerden arındırılmış bölgesini işgal etmesi gibi gelişmeleri örnek göstererek meseleyi resmi kanallar aracılığıyla çözmeyi deneyecek. Türkiye'nin meselenin çözümüne dair önem verdiği diğer bir adım da basın propagandasını ciddi bir şekilde kullanması. Bunun yanında İngiltere ve Fransa'nın desteğini almak istiyor ve uluslararası toplantılarda Boğazlar rejimine dair diplomasi kanalını en etkin biçimde kullanıyor.

¹⁵ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1781/pol sayılı ve 23 Mayıs 1936 tarihli rapor (kopya), s. 1-2.

¹⁶ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan 1425-pol sayılı ve “gizli” ibaresiyle 27 Mayıs 1936 tarihinde gönderilen rapor (kopya), s. 1-4.

Türk hükümetinin taktiği şüphe götürmez şekilde akıllıca uygulanıyor. Türk hükümeti, Habeşistan'ın işgali, Alman ve Avusturya'nın çıkarmış olduğu agresif kanunların karşısında dünya barışını korumak adına üstüne düşen görevleri titizlikle yerine getiriyor ve diğer taraftan yanlış anlaşılmalara mahal vermeden Boğazlar üzerindeki politikasını ve haklarını her fırsatta dile getiriyor. Bu durum Türk devlet adamlarının mesele hakkında ne denli doğru taktikler izlediğini de gösteriyor. Türk hükümeti bu meseleye dair politikasını resmi anlamda dile getirirken uluslararası konjonktürdeki değişimler ile Lozan'ın vermiş olduğu garantilerin artık uygulanamaz yapısını gözler önüne seriyor. Bu nedenle de Lozan'daki Boğazlar maddesinin değiştirilmesi için önemli bir diplomasi uğraşı veriyor ve muhatap devletler ile anlaşarak Boğazlar rejimi meselesini uygun bir şekilde çözmek niyetinde. Bu düşünce Türkiye'nin kozu olarak görülüyor. Ayrıca "savaş tehlikesi" ve "zorlayıcı koşullar" başlıklarını sıklıkla dile getiren Türk hükümeti, meselenin çözümüne dair olumsuz bir gelişme yaşanması durumunda bu başlıkları öne sürmeyi planlıyor. Lozan Antlaşması ise doğrudan bir saldırı olduğu takdirde Türkiye'nin Boğazlarda adım atmasına olanak sağlarken Büyük güçlere göre halihazırda Almanya örneği gibi büyük bir tehlike var."

Bu gelişmeler yaşanırken Macar elçisi, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ile gerçekleştirdiği görüşmede Aras'dan Boğazlar meselesi hakkında birtakım önemli sözler ifade ettiğini söylemiştir. Aras, Macar elçisine iki şeyin kesinlikle olması gerektiğini; bunlardan ilkinin Sovyet Rusya'nın bu meselede kesinlikle Türkiye'yi desteklemesi gerektiğini, ikinci olarak da İngiltere'nin en azından herhangi bir zorluk çıkarmaması gerektiğini ifade etmiştir. Aras, Fransa'nın bu meselede rolünün daha az olduğunu ve nihai olarak meseleye dair olumsuz bir yaklaşımda bulunmayacağını düşündüğünü belirtmiştir. Devam ederek Japonya ve İtalya'nın gelişmeler doğrultusunda çok da pozitif bir yaklaşım sergilemeyebileceğini ancak Bulgaristan'ın ise olumlu anlamda yaklaşım içerisinde olabileceğini eklemiştir. Macar elçisi, Aras'ın, Türkiye'nin ne Balkan Paktı ülkeleriyle ne de başka bir ülkeyle meseleye dair bir müzakerede bulunmadığını aktarırken "kendi açımdan buna yüzde yüz inanmıyorum" şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Macar elçisi Aras'ın büyük güçlerin tavrını büyük bir heyecanla beklediğini de söylediğini aktarmıştır.¹⁷

¹⁷ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1425-pol sayılı a.g.r., s.1-4.

Türkiye, Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımları uluslararası toplantılarda sıklıkla dile getirmeye devam ederken 11 Nisan 1936'da Lozan Konferansı'na katılan devletlere bir nota verdi. Bu notada, Avrupa'daki gelişmelerin neticesinde Lozan'da yer alan Boğazlar maddesinin Boğazların güvenliği ile ilgili vermiş olduğu kolektif garantiyi artık sağlamadığını ve işlevselliğini kaybettiğini ifade ederek kendi egemenlik haklarını ve ülke güvenliğini tehlikeye soktuğunu beyan etti. Avrupa'da barışın tehlike altında olduğu ve silah zoruyla antlaşmaların yok sayıldığı bu kaotik dönemde Türkiye'nin talebi samimi ve barışçıl bulundu. İtalya'nın dışında Fransa ve diğer muhatap devletler Türkiye'nin talebine karşılık verdi ön hazırlığın ardından Lozan Antlaşması'nın Boğazlar maddesinin değiştirilmesine yönelik görüşmeler 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö şehrinde başladı.¹⁸

Konferansta Türkiye'yi temsil edecek olan Dışişleri Bakanı Aras gerekli ön hazırlıkların ardından Montrö şehrine doğru yola çıktı. Yol güzergahı üzerinde 16 Haziran'da Belgrad'a uğradı ve burada Romen diplomatlar ile güncel meseleler üzerine birtakım görüş alışverişinde bulundu. Aras'ın Belgrad'taki temasları hakkında Macar elçisi gizli notunu düştüğü bir rapor yazarak Macaristan Dışişleri Bakanı'na ilettiler. Macar elçisi raporda İtalyan elçisinden edindiği önemli bilgilere göre Aras'ın Belgrad'taki temaslarının ana nedeninin Montrö Konferansı'yla ilgili olduğunu ve ikili arasındaki temasların şu başlıklar altında olduğunu aktarmaktaydı;

- 1- Türk hükümeti İtalya'nın da konferansa katılmasına büyük önem veriyor.
- 2- Montrö Konferansı'nda sadece Boğazlar rejiminin değiştirilmesiyle ilgili olmayacak, aynı zamanda müzakereler Akdeniz Paktı meselesini de kapsayacak.
- 3- Türk hükümeti, Çanakkale Boğazı'ndaki trafik sorununu Rus ve İngiliz hükümetlerinin politikalarının ruhuna uygun olarak, adeta bu güçlerin yetkileri gibi ele almak niyetinde olacak.

Macar elçisinin bu görüşmeyle ilgili ayrıca, “Çanakkale Boğazı'ndaki trafik sorununu İngiliz hükümetinin politikasının ruhuna uygun olarak ele alınması söylemi tam olarak ne ifade ediyor? Bu tam olarak net bir anlam ifade etmiyor. Şu anlaşılıyor ki Türkiye Boğazlar meselesinde İngiliz temelli bir bakış açısına yaslanacak. Buna karşın Boğazlardan geçiş yapmasına izin

¹⁸ İsmail Soysal, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 30, s. 373-374.

verilen gemilerin tonajlarının 25.000 bin tonu aşmamasıyla ilgili ise İngilizler henüz bir cevap vermiş değil” yorumunu yapıyordu.¹⁹

Montrö’de başlayan müzakereler Macar basını tarafından da yakından takip edilmiştir. Macar basınında konferansın başladığı ilk günden sözleşmenin imzalanmasına kadar çok sayıda haber kaleme alınmıştır.

Pesti Hırlap gazetesi, konferansın başlamasından kısa bir süre önce “İki tarih, iki şehir; Lozan’dan Montrö’ye” başlıklı bir yazı kaleme alarak birkaç gün içinde Montrö’de başlayacak konferansın aslında 1922 Kasım’ında Lozan’da başlayan Ortadoğu konferansının bir devamı, daha doğrusu revizyonu şeklinde yorumluyordu. Népszava gazetesi ise 22 Haziran’da başlayan müzakereler hakkında bir haber paylaşarak 22 Haziran Pazartesi günü saat 16.00’da Montrö’deki Palace Otel’de başlayan konferansın, Birinci Dünya Savaşı’ndan bu yana ilk kez bir antlaşmanın barışçıl bir şekilde revize edilmesi olarak değerlendiriyordu ve bu nedenle uluslararası kamuoyunun toplantıya büyük bir önem atfettiğini belirtiyordu.

Haberde, Türk Dışişleri Bakanı Aras’ın, İsviçre makamlarına, Montrö Konferansı’na verdikleri destekten dolayı teşekkür ettiği ve devamındaki konuşmasında Türk argümanının sunulmasının tarihçesini özetlediği ve Çanakkale Boğazı’nın yeni askerî düzenine ilişkin sözleşme taslağının ana ilkelerini kısaca anlattığı aktarılmıştı. Aras’ın özellikle Türk argümanının barışçıl bir nitelik taşıdığını ve barışı güçlendirmeyi amaçladığını vurguladığına dikkat çekilmekteydi. Aras’ın ardından toplantıya katılan delegelerin konuşmalarına yer veren gazete, İngiliz Yüksek Komiseri Lord Stanhope’nin de Türkiye’nin sözleşmeleri tek taraflı olarak feshetme yoluna başvurmadığını büyük bir takdirle hatırlattığı belirtilmişti. Bulgar delegesi Nikolajev’in ise yalnızca Türk talebinin meşruiyetini ileri sürmekle kalmayıp, aynı zamanda savunulamaz tüm barış antlaşmalarının gözden geçirilmesi gerektiğine işaret eden tek konuşmacı olduğu vurgulanmaktaydı.²⁰ Söz konusu döneme bakıldığında, Macaristan ve Bulgaristan’ın revizyon blokta yer aldığı düşünüldüğünde Bulgaristan’ın revizyon söylemlerinin bir anlamda Macaristan’ın da söylemi olduğu düşünülebilir. Konferansın ilk anından itibaren Macar basınında yer alan haberlerde de “revizyon” teriminin sıklıkla dile getirildiği görülür. Macarlara

¹⁹ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Belgrad’tan gönderilen 135-pol sayılı ve 22 Haziran 1936 tarihli rapor, s. 1-2.

²⁰ Népszava, “Nemzetközi értekezlet Montreuxben a Dardanellák megerősítésének kérdéséről Földszólalások a tarthatatlanná vált békeszerződésnek revíziójának szükségességéről”, 23 Haziran 1936, s. 1.

göre Montrö’deki konferans kendi revizyon emelleri için de örnek olarak değerlendirilecektir.

Yine Pesti Hırlap gazetesi, 22 Haziran’da başlayan konferansın aynı zamanda barış antlaşmalarının değiştirilemez olmadığını kanıtlamaktadır yorumunu yaparken büyük güçlerin Türkiye’nin barışçıl revizyon talebini kabul edeceği ifadesine yer vermiştir. Aras’ın açılış konuşmasına yer veren gazete, onun, anlaşma taslağında ticaret ve seyrüsefer için en eksiksiz özgürlüğü sunmayı amaçladığını söyleyerek bu taslağın, ülkelerin çıkarlarına uygun olduğunu ve bunun Mustafa Kemal Paşa Türkiye’sinin barış ve iş birliği politikası izlediğini tatmin edici bir şekilde gösterdiğine inandığını belirttiğini aktarmıştır.²¹ Ujság gazetesi ise Türkiye’nin argümanının şu maddelerden meydana geldiğini okuyucularına aktarmıştır;²²

Birinci kısma göre, Türk hükümeti, bu gemilerin detaylarının Türk makamlarıyla paylaşılması şartıyla, tüm ticari gemilerin boğazlardan serbestçe geçişine izin veriyor. Ancak Türkiye’nin katıldığı bir savaşta gemilerin düşmana destek vermemesi şartıyla serbest geçişe izin verilir. Ancak bu izin sadece gündüz saatleri için geçerlidir.

İkinci kısma göre, savaş gemileri -denizaltılar hariç- barış zamanında gündüzleri serbestçe seyredebilir, ancak geçişten bir ay önce diplomatik süre içinde Türk hükümetine haber verilmesi şartı aranır. Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan ancak belirlenen tonaja uygun olduğu takdirde geçebilirler (bir savaş gemisi 14.000 tonu geçemez).

Üçüncü kısma göre sivil ve askerî uçaklar boğazlardan geçemez. Bu yabancı uçaklar, Türk havacılık mevzuatına göre sadece Akdeniz’den Karadeniz’e uçabilir veya geri dönebilir.

Dördüncü kısma göre, bu sözleşme hükümlerinin, Türkiye’nin Boğazlarla ilgili egemenlik haklarını ihlal edecek şekilde genişletilemeyeceğini ve yorumlanamayacağını düzenlemektedir.

Beşinci kısma göre, antlaşma imza tarihinden itibaren beş yıl süreyle yürürlükte kalacaktır.

Bunun yanı sıra, Boğazlarla ilgili Türk argümanının ülkelerin hızla silahlandığı bir ortamda, barış anlaşmalarında öngörülen tek taraflı silahsızlanmayı uygulamaya devam etmenin imkânsız olduğu, ayrıca

²¹ Pesti Hırlap, “A Dardanella-értekezlet Montreux-ben megkezdödött”, 23 Haziran 1936, s. 1.

²² Ujság, “Megkezdödöt a Dardanella értekezlet”, 23 Haziran 1936, s. 1.

muhatap devletlerin Boğazlarla ilgili güvenlik ve garantilerinin artık yeterli olmaması ve son olarak, her devletin kendi güvenliğini sağlama hakkının var olduğu temelinde hazırlandığı belirtiliyordu.²³

Pesti Hírlap gazetesinde “Montrö’de revizyon müzakereleri” başlıklı uzun bir köşe yazısı yayımlayarak şunlara vurgu yapmıştır:²⁴

“Çanakkale Boğazı kadar çalkantılı ve ilginç bir tarihi geçmişe sahip olup tüm dünyaya açılabilen hemen hemen hiçbir nokta yoktur. Asya’yı Avrupa’dan ayıran kırk mil uzunluğunda ve bir ila on iki mil genişliğindeki bu boğaz, binlerce yıldır büyük siyasi hırslara, kıskançlıklara ve savaşlara sahne olmuştur. Eski Yunanlıların Hellespontos olarak adlandırdıkları bu boğaz, İstanbul’un Akdeniz’e yönelik güvenliğinin anahtarıdır. Bu nedenle Batı ile Doğu arasındaki savaşlarda Doğu Roma’nın ideolojik olarak her zaman Çanakkale Boğazı kavramına bağlı olması şaşırtıcı değildir. En son Birinci Dünya Savaşı’nda, Türklerin büyük bir çabayla başkentlerinin anahtarı olan Boğazları savunduklarında çok fazla kan aktı. Özellikle Boğazlar çevresinde yaşanan can kayıpları birçok İngiliz ailesini üzüntüye boğdu. Türkiye’nin uzun zaman önce Çanakkale Boğazı’nın her iki yakasında devasa tahkimatlar inşa etmesi anlaşılabilir, çünkü bunlar olmasaydı, birçok caminin bulunduğu Osmanlı başkenti kendini bir dakika bile güvende hissedemezdi.

Birinci Dünya Savaşı’nın kaybedilmesinden sonra imzalanan Sevr Barış Antlaşması, tıpkı bizlere dikte edilen Trianon gibi Türkiye’yi yok saydı. Türkiye, 24 Temmuz 1923’te imzalandığı Lozan Antlaşması’nda da Çanakkale Boğazı’nın hâkimiyetini tam olarak elde edemediği bir antlaşmayı imzalamaya zorlandı. Büyük güçler, aynı Versailles’teki gibi, Boğazlar ve çevresini askerî güçten arındırılmış bir bölge olarak ilan etti! Antlaşma, Boğazlar yakasında her türlü askerî faaliyete kısıtlama getirdi. Ancak imzacı devletlere, Çanakkale Boğazı’nın mevcut silahsız durumuna barışçıl müzakereler yoluyla ve ortak bir iradeyle son verilmesi ve Türkiye’nin eski gururu Çanakkale Boğazı’nı askerî olarak bir kez daha güçlendirilmesi hususunda yapılan çağrıyı kabul etti. Avrupalılar bu talebi ilk duyduklarında istemsizce, Hitler’in Ren bölgesinde uyguladığı politikanın bir benzerini Çanakkale Boğazındaki durumu ortadan kaldırmak için Türkiye’nin iştahını kabarttığını düşündüler. Ancak Hitler’in adımıyla Türkiye’nin adımı arasında fark vardır. Çünkü Hitler’in hamlesi bir saldırı

²³ Budapesti Hírlap, “Megkezdödött a Dardanella-értekezlet”, 23 Haziran 1936, s. 1-2.

²⁴ Pesti Hírlap, “Revíziós tárgyalás Montreux-ben”, 23 Haziran 1936, s. 1.

adımı, daha sonraki bir savaş için hazırlık eylemi olarak görülüyordu. Türkiye ise Akdeniz'den gelebilecek olası bir saldırıya karşı kendini savunmaktan başka bir amaç taşımıyordu. Lozan'daki Boğazlar maddesine göre Boğazlar, muhatap devletler tarafından her türlü saldırıya karşı korunacaktı. İtalya-Habeşistan olayları, Türkiye'nin artık buna güvenmemesine neden oldu. Bunun neticesinde Lozan Antlaşması'nı imzalayan ilgili devletler Montrö'deki konferansta toplandı. İlgili güçler birbiri ardına Türkiye'nin isteklerini destekliyor ve konuşmacılar barışçı ve uzlaşmacı yaklaşımdan dolayı Mustafa Kemal Paşa'yı övüyorlardı.

Biz Macarlar olarak Çanakkale Boğazı'yla doğrudan çok az ilgimiz olsa da herhangi bir ülkeye dayatılan adaletsizliği değiştirmeyi amaçlayan her adımı dolaylı olarak memnuniyetle karşılamalıyız ve haklarımızı barışçıl bir şekilde kazanmak alanında bir an önce çalışmalara başlayabiliriz. Ama dürüstçe kabul edelim ki Türkiye, özellikle Lozan Antlaşması'nın değiştirilmesini, Milletler Cemiyeti'nin söz konusu maddesine atıfta bulunarak talep etmiş olsaydı bu mantıklı bir adım olurdu ve bir üye devlet olarak Türkiye'nin de paylaşması gereken Milletler Cemiyeti anayasasının tüm ruhuna uygun olurdu. Ancak Dışişleri Bakanı Aras, Balkan Antantı ülkeleri uğruna Cenevre'ye giden bu yolu belki de büyük bir revizyonist adım olarak algılanabileceği için seçmediğini düşündüğümüzde gerçeklerden pek de uzak değiliz. Bu nedenle Titulescu ve diğer Balkan müttefikleri ülkeler revizyon taleplere karşı korku içindeler. Sonuçta Türkiye'nin Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımı bir revizyon talebiydi. Pekâlâ, boş verin, Montrö'deki konferans ağır şartlar içeren barış antlaşmalarının birbiri ardına sürdürülemez olduğunun ve esasen Türk adımı, şiddetli baskı altında oluşturulan sözleşmelerin revizyonundan kaçınılamayacağına bir başka kanıttır. Aynı zamanda, ülkemizin düşmanlarının körüklediği, herhangi bir revizyonun savaş anlamına geldiği yanılıgısına karşı da bir kanıttır. Montrö olayları ise tam tersine, savaştan kaçınmanın tek yolunun barışçıl bir revizyon olduğunu göstermiştir.”²⁵

Bu sırada konferansta taraflar sırayla argümanlarını sunmaya devam ederken Sovyet Rusya'nın konferanstaki genel tutumu, savaş gemilerinin Karadeniz'e sahili olmayan devletlere tamamen kapatılması üzerineydi. Sovyetlerin diğer bir talebi de Karadeniz'e sahili olan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan herhangi bir kısıtlama olmadan geçişinde herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmamasıydı. Zira konferans öncesindeki Türk-

²⁵ Pesti Hírlap, “A montreux-i értekezlet új államtömb alakulásához vezethet”, 24 Haziran 1936, s. 5.

Sovyet temaslarında savaş gemilerinin tonajının 25.000 tonu aşmaması üzerine fikir birliğine varılmıştı ve hatta bu 25.000 rakamı Sovyetlerin teklifiydi. Ancak konferansta Sovyetler bu fikre ve Boğazlardan geçiş öncesinde ön izin maddesine karşı çıkıyordu. İngiltere, Japonya ve İtalya ise Sovyet Rusya'nın bu talebine karşı tavır alıyordu. Konferansın ilerleyen günlerinde de özellikle İngiltere ve Sovyet Rusya daha pek çok kere karşı karşıya kalacaktı.²⁶

İngiliz-Rus çıkarlarının çatıştığı yönündeki diğer bir haberde, Litvinov'un savaş gemilerinin boğazlardan yalnızca nezaket ziyaretleri amacıyla geçişine izin veren altıncı bölümün, bu bölümün yalnızca Karadeniz kıyısında olmayan ülkelerin savaş gemilerini kapsadığı gerçeğiyle tamamlanmasını öneren bir önerge sunduğu, Boğazlardan sadece denizaltıların değil, uçakların da geçişlerinin yasaklanmasını önerdiği aktarılıyordu. İngiliz gazetelerinin ise buna karşın Akdeniz'deki İngiliz varlığını tehdit edebilecek bir Rus filosunun Akdeniz'e girmesine izin verilmemesi gerektiğini belirttiği ifade ediliyordu.²⁷

Öte yandan Pesti Hírlap gazetesi hem İngiltere hem de Japonya'nın, Karadeniz'de konuşlanmış Sovyet filosunun geniş çapta takviye edilmesini ve Çanakkale Boğazı'nın bu filo için serbestçe kullanılmasını sağlamayı amaçlayan Rus-Türk planlarına artan bir muhalefetle karşı karşıyadır yorumunu yapıyordu. Gazetenin haberine göre, Rusların yardımıyla geliştirilen Türk planının, Sovyetlere yalnızca Karadeniz'de yoğunlaşmış savaş filolarını güçlendirmeyi değil, aynı zamanda savaş gemilerini Çanakkale Boğazı'ndan Atlantik'e ve ayrıca İngiltere ile Japonya arasındaki Hint Okyanusu'nun varlığını tehdit edebileceği belirtilmekteydi. Bu durumun, "*Türk hükümeti tarafından sunulan yeni Çanakkale Sözleşmesi taslağına karşı İngiliz ve Japonların giderek artan direnişini açıklıyor*" ifadesi de yer alıyordu.²⁸

Macar gazeteleri, Romanya'nın Montrö'deki politikasına ayrı bir önem vermiştir. Macarların revizyon taleplerinin Transilvanya özelinde en sık söz konusu olduğu ülke Romanya olunca, Montrö'ye katılan Romen Dışişleri

²⁶ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s.148-150; **Pesti Hírlap**, "Szojvet-Oroszország teljes szabadságot követel hadihajóinak a Dardanellákon való átkelésére", 25 Haziran 1936, s. 1.

²⁷ **Népszava**, "Ellentét Anglia és Szovjet-Oroszország között a Dardanella-konferencián", 25 Haziran 1936, s. 4.

²⁸ **Pesti Hírlap**, "Félbeszakították a Dardanella-értekezletet", 26 Haziran 1936, s. 1.

Bakanı Titulescu’nun konferansta izlediği politika daha dikkatli bir yaklaşımla izlenmiştir.²⁹

Montrö’deki müzakereler temmuz ayına gelindiğinde çeşitli sorunlar nedeniyle bir çözüme ulaşmaktan uzak görünmekteydi. Macar basınına göre, müzakereler etrafında ortaya çıkan zorluklar, yalnızca Çanakkale sorunundaki İngiliz-Sovyet çatışmasından değil, aynı zamanda Boğazlar meselesinde İtalya’nın müzakere masasında temsil edilmemesinden kaynaklanıyordu. Haberde yer alan yoruma göre ise İngiliz hükümetinin, müzakerelerde sadece Türk-İngiliz-Sovyet delegeleri arasında bir anlaşmaya varılabileceğine inanması durumunda toplantının süresiz olarak ertelenmesinin uygun ve akıllıca olacağını belirtiyordu. Habere göre, en büyük anlaşmazlık Sovyet hükümetinin temsilcilerinin hiçbir koşulda kabul etmeye istekli olmadığı İngilizlerin Türkiye’nin tarafsızlığı önerisi etrafında dönmekteydi. Türkiye’nin ise yabancı savaş gemilerinin geçiş hakkı konusunda İngiltere, Sovyet Rusya ve Japonya arasında çıkan ihtilaflarla çok az ilgilendiğini vurgulanıyor ve Türkiye’nin tek şartının, Boğazlardaki yabancı filoların büyüklüğü ve geçiş sürelerinin Türkiye’nin deniz ve kara güvenliğini tehdit etmeyecek şekilde tesis edilmesi olarak ön plana çıktığı aktarılıyordu.³⁰

Montrö Konferansına katılan devletler arasındaki anlaşmazlıklar, Boğazlar meselesinin çözümü konusunda Türk tarafında büyük bir rahatsızlık meydana getirmiştir. Türk diplomatlar ve Türk basını konferansın gidişatı hakkında olumlu yaklaşımlar sergilese de henüz problemlerin çözülmediği görülmekteydi. Türkiye görev yapan Macar elçisi, Türk diplomasi çevrelerinden edindiği bilgileri paylaşarak Atatürk’ün gelişmeleri heyecanla takip ettiğini ve O’nun yakın çevresine, konferansın seyrinin henüz sonuca ulaşamaması nedeniyle Hitler’in haklı olduğunu ve Hitler’in izlediği yolun Türkiye’nin (oldu-bitti) meseleyi çözmek için tek yolu olduğunu söylediğini aktarmıştır. Yine Macar elçisi edindiği bilgilere göre, Atatürk’ün bu çıkışının ardından Türk diplomatların Boğazlar rejimi konusunda daha sert bir tutum sergileyerek Boğazlardan serbest geçiş ve

²⁹ Montrö Konferansı’nda Romanya’nın izlediği politika hakkında bkz. **Az Est**, “Titulescu öklével verte az asztalt és sietve elutazott a montreuxi konferenciáról”, 11 Temmuz 1936, s. 14; **8 Óraiújság**, “Titulescu botrányos viselkedése a montreux értekezleten”, 11 Temmuz 1936, s. 4; **8 Óraiújság**, “Titulescu legyőzte kormányát: expozét mond és vissza megy Montreuxbe. Románia hitet tesz a szovjetbarátság mellett”, 16 Temmuz 1936, s. 5.; **8 Óraiújság**, “Titulescu a szovjet kegýt hajhássza, mert fél a revíziótól”, 19 Temmuz 1936, s. 3.

³⁰ **Budapesti Hírlap**, “Kudarcgal Fenyegét a Dardanella-értekezlet”, 9 Temmuz 1936, s. 1.

diğer pek çok alt başlık da dahil Türkiye'nin isteklerinin kabul edilmesi için yeni bir yol bulma gayreti içerisinde olabileceğini belirtmiştir.³¹

Öte yandan Müzakerelerde İngiliz ve Sovyet delegeleri arasında büyük gerilim devam ederken Népszava gazetesi “Boğazlar için savaş” başlıklı bir haber yayınlarken Süveyş'in savunulmasının ve Akdeniz'deki İngiliz hegemonyasının korunmasının, İngiltere'nin Boğazlar meselesindeki politikasına yön vermekte olduğunu yazıyordu. “Boğazlar meselesi artık Türkiye'nin meselesi değildir” şeklinde bir ifadeye yer veren gazete ayrıca Montrö'deki müzakerelere katılan delegelerin hepsinin Türkiye yanlısı olduğunu da iddia ediyordu.³²

2. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin İmzalanması (20 Temmuz 1936)

Müzakereler boyunca çeşitli konularda söz konusu olan ihtilaflar temmuz ayı sonuna gelirken çözüme kavuşmaya başlamıştır. Pesti Hírlap gazetesi, antlaşmanın imzalanmasına kısa zaman kala “Lozan Antlaşması'nın revizyonu” başlıklı bir haber yayınlarken Boğazlar meselesinde Sovyet Rusya da dahil müzakerelere katılan tüm Türkiye'nin meşru isteğine rıza gösterdiğini belirtiyordu.³³ Neticede, söz konusu ihtilafların çözüme kavuşması sonrasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da akit devletler tarafından imzalanmıştır.³⁴ Antlaşmanın imzalanması tüm dünyada olduğu gibi Macarlarda da büyük yankı uyandırmıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni barış antlaşmalarının revizyonu olarak değerlendiren Macar basını, antlaşmanın imzalanmasını “*bir barış anlaşmasının müzakere yoluyla ve barışçıl yollarla, Montrö gibi güzel ve samimi küçük şehirde değiştirildiğini görüyoruz. Böylece, küçük devletlerin liderlerinin şimdiye kadar imkânsız olarak değerlendirdiği bir şey oldu*” sözleriyle duyurmuştur. Ayrıca Times gazetesinin, Montrö Konferansı'nın dünyaya örnek olduğunu yazdığını ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin, imzalanan sözleşmelerin değiştirilmesinin yalnızca güç kullanarak, yalnızca ittifaklar arayarak değil, aynı zamanda barışçıl

³¹ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 84/pol sayılı ve 14 Temmuz 1936 tarihli rapor, s. 1-2.

³² Népszava, “Harc a Dardanellákért”, 12 Temmuz 1936, s. 1.

³³ Pesti Hírlap, “Megszüntetik a Dardanellák semlegességét. A lausannei török békeszerződés revíziója”, 17 Temmuz 1936, s. 9.

³⁴ Boğazlar Sözleşmesi'nin maddeleri için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 509-526.

müzakereler yoluyla da nasıl elde edilebileceğinin bir örneği olduğunu vurguladığını aktarmıştır.³⁵

Türkiye’den gönderilen Macar elçilik raporunda da antlaşmanın imzalanması “Türkiye’nin büyük başarısı” olarak nitelendirilmiş ve bu antlaşmanın imzalanmasında İngilizlerin Türk argümanına olan hoşgörüsünün büyük katkı sağladığı ifade edilmiştir. Rapora göre, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile sadece Türkiye’nin prestiji artmakla kalmadı, aynı zamanda Türkiye Lozan’da tam olarak sağlayamadığı Boğazlardaki egemenlik haklarını muhatap devletlerle iş birliği içerisinde yüzde yüz geri almayı başarmıştır. Raporun devamında şu yoruma da yer veriliyordu:³⁶

“Son dönemde Aras’ın Boğazlar meselesi üzerinde sert açıklamalar yapması ve Türk basınında yer alan bazı haberlerde İngiltere’nin bu meseledeki desteğinin sıklıkla sorgulanması, İngiltere’nin Türkiye lehinde duruş dergilemesinde etkili oldu ve bu da hiç şüphesiz Türk devlet adamlarının akıllı taktikleri neticesinde gerçekleşti. Boğazlar meselesinde Türk egemenliğinin sağlanması neticesinde bir Türk-İngiliz-Sovyet-Fransız bloğunun meydana gelmesinin olasıdır.”

Diğer bir raporda ise Montrö ile Lozan Antlaşması’nın Boğazlar maddesinin geçersiz kılındığı ve Türkiye’nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini tamamen sağlamış olduğu ifade edilirken konferansta Türk bakış açısının kazandığı aktarılıyordu.³⁷ Bu başarının, Türkiye’nin Avrupa’daki prestijine önemli derecede katkı yaptığını söyleyen Máriássy, bu antlaşmanın imzalanmasında İngiltere’nin Türkiye’ye büyük destek verdiğini ifade etmiştir. Ona göre Türkiye, Lozan’dan sonra çözmek için büyük uğraş verdiği meseleyi çözüme kavuşturmuş ve Montrö Sözleşmesi, Türk siyaseti açısından büyük bir diplomasi zaferi olmuştur. Ayrıca bu antlaşmadaki İngiliz etkisi ileride olası bir İngiliz-Fransız-Türk-Sovyet bloğunun ortaya çıkmasının ilk sinyalleri olarak yorumlanmıştır. Máriássy, Montrö Sözleşmesi ile “Türk-İngiliz dostluğu güçlendi” tespitinde bulunmuş, İngiltere Kralının Eylül’deki Türkiye ziyaretini de Montrö’de kurulan iyi ilişkilere bağlamıştır.³⁸ Başbakan Gömbös de, Türkiye’nin Boğazlarda elde ettiği başarıdan sonra Behiç Erkin’i evine davet ederek,

³⁵ Pesti Hírlap, “És mégis mozog a föld”, 21 Temmuz 1936, s. 1.

³⁶ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara’dan gönderilen 91/pol sayılı ve 26 Temmuz 1936 tarihli rapor, s. 1-4.

³⁷ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, İstanbul’dan gönderilen 90/pol sayılı ve 23 Temmuz 1936 tarihli rapor, s. 1-6.

³⁸ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara’dan gönderilen 3 Eylül 1936 tarihli ve 109-pol sayılı rapor.

meselenin Türkiye lehinde sonuçlanmasından dolayı İsmet İnönü ve Atatürk'ü tebrik ettiğini söylemiştir.³⁹

Diğer taraftan antlaşmanın imzalanması Macarlarda sevinçle karşılanırken Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi ile Boğazlara hâkim olmasını revizyonist bir çerçevede değerlendirmiştir. Onlara göre, Türkler kabul etmeseler de yapmış olduğu antlaşmalar ve izlemiş oldukları siyaset ile revizyonisttir ve Türkiye kendi hedeflerine ulaşmak amacıyla özellikle revizyona karşı çıkan dostlarının desteğine ihtiyaç duyduğu için böyle bir politika uygulamayı seçmiştir. Macar elçisi Máriássy, bu tutumu yazmış olduğu raporunda şöyle açıklamıştır:⁴⁰ *“Türkiye'nin revizyon aksiyonlarının başarısında coğrafi konumunun da etkisi vardır. Ayrıca, bu aksiyonları için çok ciddi ön çalışmalar yapıyor, dostlarının desteğini önceden almaya çalışıyor, dünyayı da uzun, büyük çapta yapılan medya propagandasıyla bu hareketlerin adil ve yasal olduğu hususunda ikna etmeye çalışıyor.”*

Macar elçisine göre, bu antlaşmanın en hassas noktası Boğazların kontrolü için Türkiye'nin yeniden hak kazanmış olması ve Türkiye'nin olası bir savaş tehdidi gerekçesiyle istediği zaman Boğazları kapatabilmesidir. Bu, Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye anahtar bir pozisyon sağlayarak gücünü ve diğer devletler arasındaki değerini arttırmıştır. Türk hükümetinin, bu önemli avantajı hiçbir şey kaybetmeden ve başta, kendi isteklerine karşı çıkan İngiltere ile ilişkilerini bozmadan yapabilmesi daha da büyük bir başarıdır. Macar elçisine göre, Türk hükümeti revizyona karşı çıkan ülkelerin iyi niyetini de kaybetmemiş, çünkü revizyon politikasını revizyon esasında değil, güvenlik sloganıyla yapmış ve bu süre içerisinde birçok defa kendi antirevizyon düşüncelerini ifade etmiştir.⁴¹

Macar elçisi Montrö'nün TBMM tarafından onaylanması için yapılan oturumda Dışişleri Bakanı Aras'ın oldukça kısa bir konuşma yaptığını, Başbakan İsmet İnönü'nün ise iki bölümden oluşan uzun ve ayrıntılı bir konuşma yaptığını yazmıştır. İnönü'nün konuşmasında Türkiye'den yükselen onur ve gururla bahsettiği ve Atatürk'ün Türkiye'sinin kısa süre içerisinde Türk milletine güç, onur ve prestij sunduğunu ve yine Türk milletine hak ettiği yere getirdiğini iletmiştir. İnönü'nün konuşmasında yine Montrö ile Boğazların güçlendirilmesini sağladığını ve bundan sonra da

³⁹ Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 389.

⁴⁰ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 29 Ocak 1937 tarihli ve 10-pol sayılı yıllık rapor, s. 1-2.

⁴¹ MNL, 29 Ocak 1937 tarihli ve 10-pol sayılı a.g.r., s. 1-3.

diğer tüm meselelerde de barış yolunu takip edeceğini bildirdiğini aktarmıştır.⁴²

Antlaşmanın Türkiye'deki yankılarının anlatıldığı raporda ise şunlar aktarılmıştır:⁴³

“Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması tüm yurttta büyük bir coşku ile kutlandı. Türk radyoları bu büyük diplomasi başarısını yüksek sesle tüm yurda duyururken sokaklar gece vaktinde ışıklandırıldı ve yine sokaklar baştan başa bayraklarla donatıldı. Özellikle Ankara, İstanbul ve Çanakkale'de tüm dükkanlar, kafeler ve eğlence mekanları sabaha kadar açık kaldı. Türk donanması özellikle 21 Temmuz tarihinden itibaren kutlamalara eşlik etti ve İstanbul Üniversitesi'nde kutlamalar gerçekleştirildi. Daha sonra da Edirne Kapı Mezarlığı'na gidilerek Türk kahramanların mezarlarına çiçekler bırakıldı ve kahramanları anma töreni gerçekleştirildi. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Türk devlet adamları birçok ülkeden tebrik telgrafları aldı. Montrö'den dönen Türk delegasyonu büyük bir coşkuyla karşılandı.”

1937 yılında gönderilen yıllık raporda Montrö Sözleşmesi'nin imzalanma süreci şu şekilde özetlenmiştir:⁴⁴

“Türk hükümeti, Lozan'daki Boğazlar maddesinin kaldırılmasını 1935'teki ön çalışmalardan ve daha önce bunu hiç istemeyen İngiltere'nin iyi niyetini kazandıktan sonra, Afrika'daki İtalyan saldırısı ve Almanya ile Avusturya Antlaşmalarının yarattığı “legal” süreçler ortamında 9 Nisan 1936'da kesin bir şekilde öneride bulundu. 1923'te Boğazlar antlaşması tartışmalarında bulunmuş güçlere gönderilmiş manifestodaki açıklananlara göre, bu antlaşmada zaten sadece savaş tehdidi için yapılan garantiler etkililiklerini kaybetmiş, bu yüzden tek taraflı kurallar kurmaya mecbur kalma ihtimalleri vardır. Aynı zamanda tartışmaların başlamasıyla yeni bir düzen oluşturulması için niyetler gösterildi. Türkiye'nin bu adımını, Romanya ve İtalya'nın dışında diğer devletlerin birçoğu gayet olumlu karşıladılar. Ancak, düzeltmenin gerçekleştirilmesiyle ilgili Sovyet Rusya ve İngiltere arasında ciddi bir tartışma oldu. Sovyet Rusya, Boğazlardan donanmaların geçmesiyle ilgili tamamen liberal kurallar isterken, İngiltere

⁴² MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 97-pol sayılı ve 31 Temmuz 1936 tarihli rapor, s.1-3.

⁴³ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, İstanbul'dan gönderilen 99/pol sayılı ve 31 Temmuz 1936 tarihli rapor, s.1-4.

⁴⁴ MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 29 Ocak 1937 tarihli ve 10-pol sayılı yıllık rapor.

Karadeniz ülkeleri için giriş-çıkış dışında Boğazların bu anlamda kapatılmasını istedi. Türkiye, Montrö'deki oturumda bu çelişkilerin giderilmesi ve her iki dostunun iyi niyetlerini korumak için taviz verebilir bir şekilde, fakat Rus duruşuna çok daha yakın olan bir öneri sundu. Boğazları geçmeyi genel olarak serbest bırakıp geçen gemilerin toplam birim hacmini (ton olarak) çok alçak bir rakam olarak belirtti, aynı zamanda Karadeniz'de bulunan yabancı gemilerin toplam hacmini de kısıtladı. Karadeniz ülkelerinin donanmaları için maksimum hacmin üzerinde de geçebilmesi sağladı. Plan ne İngiltere ne de Sovyet Rusya için uygun değildi ve çelişkiler İngilizlerin Sovyet Rusya için daha kötü olan ve Türkiye için de yeterli olmayan bir öneri ile daha da büyüdü (ton hacminin Karadeniz ülkelerin donanmasıyla eşit seviyeye getirilmesi, değer eşitliği hesaplaması, Türklerin tarafsızlığı halinde savaşta olanları için limitsiz geçme hakkı vb). Taktik sebeplerden dolayı Türk Dışişleri Bakanı İngiliz planını tartışma esası olarak kabul etti, ancak tartışmalar süresinde Fransa ve Romanya'nın da desteklediği Rus duruşu benimsendi. Konferans başarısız olmaya yakındı. Ruslar ve Türkler birkaç defa ayrılacaklarını ifade ettiler. Sonunda durumu İngiliz hükümeti çözdü. Toplantıda tam anlamıyla anlaşılmasına rağmen Türk oldu bittisiyle (fait accompli) ve büyük ihtimalle uluslararası durumu da göz önüne alarak bir esneklik sağlandı ve büyük ölçüde Rus tezi kabul edildi. Buna göre, Karadeniz ülkeleri maksimumdan fazla tonlar için de geçiş izni alabilirler ve Türk tarafsızlığı durumunda iki istisna ile geçmek yasaktır. İlk istisna, Milletler Cemiyeti paktından kaynaklanan görevlerin yerine getirilmesi ve Türkiye'yi de dâhil eden bir ortaklık paktıdır. Türkiye tarafsız değilse geçiş hakkında kendisi karar verir. Bu, Türkiye savaş tehdidi görürse de geçerlidir, bu halde Milletler Cemiyeti'ne onay vermek için sonradan başvurusu gerekmektedir.”

SONUÇ

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nda varılan mutabakata göre Boğazlarda tam bir hâkimiyet sağlayamamıştı. Lozan'daki sözleşmeye göre Boğazları çevreleyen bölgelerin askerden arındırılması ve Boğazların Milletler Cemiyeti tarafından oluşturulan uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesi Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırıdır. Bu durumun değiştirilmesine yönelik adımlar ise özellikle 1930'lu yılların başından itibaren Avrupa'yı etkisi altına almaya başlayan savaş ortamı neticesinde atılmıştır.

İki savaş arası döneme bakıldığında Türkiye'nin dış politikası mevcut barış ortamının devamı ve gerek Orta Doğu'daki sınır komşuları gerekse Avrupalı devletler ile iyi ilişkiler tesis etmek üzerine şekillenmiştir. Ancak 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, hemen ardından Almanya Ren bölgesine asker çıkarması ve Avusturya'nın mecburi askerlik yasasını çıkarması Türkiye'nin güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler içerisinde Türkiye'yi en çok endişelendiren mesele İtalya'nın Akdeniz'deki yayılcı ve tehditkâr politikası olmuştur. Yaklaşan savaşın ayak sesleri olarak algılanan bu gelişmeler Türkiye'nin stratejik bir öneme sahip olan Boğazlar üzerindeki tam hâkimiyet talebini gündeme getirmesine neden olmuştur. Türkiye bu talebi, Lozan Konferansı'na katılan devletlere nota yoluyla iletmış ve Türkiye'nin talebi kabul görmüştür. Neticede 22 Haziran 1936 tarihinde Montrö'de, Lozan'da anlaşmaya varılan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik bir toplantı düzenlenmiştir.

Montrö'deki müzakereleri en yakından takip eden devletlerden birisi Macaristan olmuştur. Macarlar, Montrö'deki müzakereleri Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan barış antlaşmalarının revizyonu olarak nitelendirmişlerdir. Macarlara göre, Türkiye'nin Avrupa'daki gelişmeler neticesinde ortaya çıkan güvenlik kaygıları, Boğazlar meselesinin gündeme getirilmesine olanak sağlamış ve Türkiye'nin doğru zamanlamayla meseleyi çözmek için girişimde bulunduğu ifade edilmiştir. Macarların Montrö'deki müzakerelere büyük önem atfetmesinin sebebi, Montrö'deki müzakerelerin Macar revizyon talepleri için de bir örnek teşkil edebileceğini düşünmeleriydi. Bu nedenle Montrö'deki konferans, Macarları umutlandıran bir süreç olarak ilgiyle izlenmiştir. Macaristan iki dünya savaşı arasında revizyonist bloğun içinde yer almış ve yine revizyonist fikirleri en sert şekilde seslendiren devletlerden birisi olmuştur. Durum böyle olunca, Türkiye'nin Lozan'daki Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik takip ettiği politikası revizyonist bir adım olarak algılanmıştır. Ancak şu

unutulmamalıdır ki Türkiye Lozan'da hedeflerinin birçoğunu elde etmiş ve savaş sonrasında herhangi bir revizyon talebi olmamıştır. Türkiye'nin dış politikasının barışçıl bir temelde uygulanması bunu kanıtlar niteliktedir.

Macar kaynakları, Türkiye'nin Boğazlar meselesini çözüme kavuştururken basın propagandasını güçlü şekilde kullandığını, bunun yanı sıra İngiltere ve Fransa gibi büyük güçlerin desteğini sağlamada başarılı olduğunu ve uluslararası toplantılarda Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımlarını etkin bir şekilde kullandığını vurgulamışlardır. Öte yandan Türkiye'nin Macar revizyon meselesine sıcak bakmaması eleştirilmiştir. Ancak yine de konferansın barış antlaşmalarının değiştirilemez olmadığını kanıtlanmasının öneminin büyük olduğu yorumlarına yer verilmiştir. Macaristan'ın Ankara elçisi Máriássy de Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni Türk siyaseti açısından büyük bir diplomasi zaferi olarak nitelendirmiştir. Macar elçisi öte yandan bu antlaşmanın en önemli noktasının, Boğazların kontrolü için Türkiye'nin yeniden hak kazanmış olması ve Türkiye'nin olası bir savaş tehdidi gerekçesiyle istediği zaman Boğazları kapatabilmesi olarak göstermiştir. Kısa bir süre sonra patlak veren İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin güvenliği açısından bu diplomasi başarısının önemini bir kez daha kanıtlamıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

MNL (Magyar Nemzeti Levéltár)

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 11 Şubat 1936 tarihinde 3535-pol sayılı yıllık rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 43/pol sayılı ve 13 Nisan 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Sofya'dan gönderilen 38/pol sayılı ve 18 Nisan tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Bükreş'ten gönderilen 59/pol sayılı ve 21 Nisan 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Belgrad'tan gönderilen 135-pol sayılı ve 22 Haziran 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1424/pol sayılı ve 27 Nisan 1936 tarihli rapor (kopya).

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan 1425-pol sayılı ve 27 Mayıs 1936 tarihinde gönderilen rapor (kopya).

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1427/pol sayılı ve 28 Nisan 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 52/pol sayılı ve 29 Nisan 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1781/pol sayılı ve 23 Mayıs 1936 tarihli rapor (kopya).

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Sofya'dan gönderilen 54/pol sayılı ve 30 Mayıs 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 84/pol sayılı ve 14 Temmuz 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, İstanbul'dan gönderilen 90/pol sayılı ve 23 Temmuz 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 91/pol sayılı ve 26 Temmuz 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 97-pol sayılı ve 31 Temmuz 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, İstanbul'dan gönderilen 99/pol sayılı ve 31 Temmuz 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 3 Eylül 1936 tarihli ve 109-pol sayılı rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 10-pol sayılı ve 29 Ocak 1937 tarihli yıllık rapor.

2. Gazeteler

Népszava, “Nemzetközi értekezlet Montreuxben a Dardanellák megerősítésének kérdéséről Földszólalások a tarthatatlanná vált békeszerződések revíziójának szükségességéről”, 23 Haziran 1936, s. 1.

Pesti Hírlap, “A Dardanella-értekezlet Montreux-ben megkezdödött”, 23 Haziran 1936, s. 1.

Ujság, “Megkezdödött a Dardanella értekezlet”, 23 Haziran 1936, s. 1.

Pesti Hírlap, “Revíziós tárgyalás Montreux-ben”, 23 Haziran 1936, s. 1.

Budapesti Hírlap, “Megkezdödött a Dardanella-értekezlet”, 23 Haziran 1936, s. 1-2.

Pesti Hírlap, “A montreux-i értekezlet új államtömb alakulásához vezethet”, 24 Haziran 1936, s. 5.

Pesti Hírlap, “Szovjet-Oroszország teljes szabadságot követel hadihajóinak a Dardanellákon való átkelésére”, 25 Haziran 1936, s. 1.

Népszava, “Ellentét Anglia és Szovjet-Oroszország között a Dardanella-konferencián”, 25 Haziran 1936, s. 4.

Pesti Hírlap, “Félbeszakították a Dardanella-értekezletet”, 26 Haziran 1936, s. 1.

Budapesti Hírlap, “Kudarccal Fenyeget a Dardanella-értekezlet”, 9 Temmuz 1936, s. 1.

Az Est, “Titulescu öklével verte az asztalt és sietve elutazott a montreuxi konferenciáról”, 11 Temmuz 1936, s. 14.

8 Öraiıjság, “Titulescu botrányos viselkedése a montreuxt értekezleten”, 11 Temmuz 1936, s. 4.

Népszava, “Harc a Dardanellákért”, 12 Temmuz 1936, s. 1.

8 Öraiıjság, “Titulescu legyőzte kormányát: expozét mond és vissza megy Montreuxbe. Románia hitet tesz a szovjetbarátság mellett”, 16 Temmuz 1936, s. 5.

Pesti Hírlap, “Megszüntetik a Dardanellák semlegességét. A lausannei török békeszerződés revíziója”, 17 Temmuz 1936, s. 9.

8 Öraiıjság, “Titulescu a szovjet kegyét hajhássza, mert fél a revíziótól”, 19 Temmuz 1936, s. 3.

Pesti Hírlap, “És mégis mozog a föld”, 21 Temmuz 1936, s. 1.

3. Telif Eserler

Aptülahat, Akşin, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

Behiç, Erkin, **Hatırat 1876-1958**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Fahir, Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2012.

İsmail, Soysal, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 30, s. 373-374.

İsmail, Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Kamuran, Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1997.

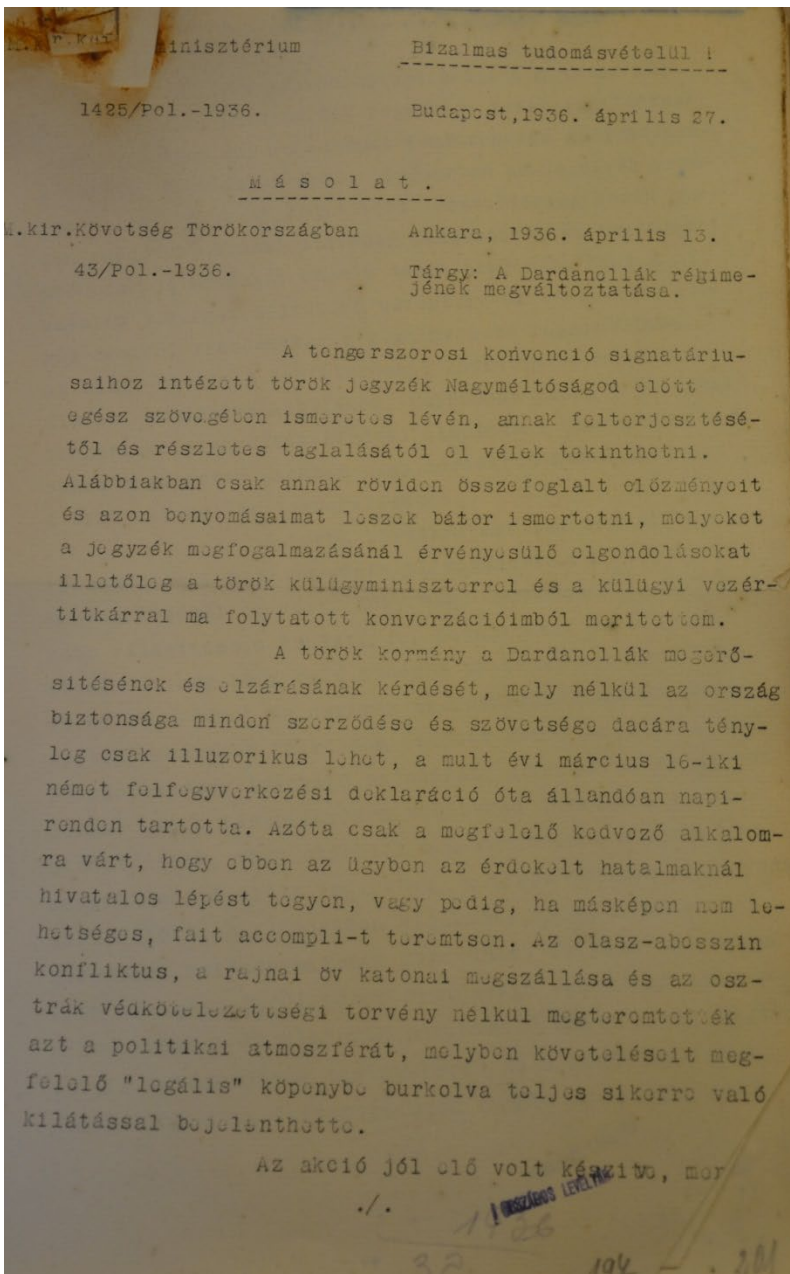
Kamuran, Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Mehmet, Gönlübol – Cem, Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

EKLER

EK-1. Boğazlar rejiminin değiştirilmesi başlıklı rapor.

(MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, 43/pol sayılı ve 13 Nisan 1936
tarihli rapor)

TÜRKIYE'NİN DİPLOMASI ZAFERİ: MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ (20 TEMMUZ 1936) (MACAR KAYNAKLARINA GÖRE)

EK-2. Türkiye'nin Büyük Başarısı Montrö Antlaşması başlıklı rapor

(MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağı, 91/pol sayılı ve 26 Temmuz 1936 tarihli rapor)

MAGYAR KIRÁLYI KÖVETSÉG
TÖRÖKORSZÁGDAN.
LÉGATION ROYALE DE HONGRIE
EN TURQUIE.

91/pol.szám
1936.

Yeniköy, 1936. július 26-án.

Tárgy: A montreux-i egyezmény
Törökország nagy sikere.
Az ezt lehetővé tevő an-
gol engedékenysége.

A török delegáció a montreux-i konferenciá-
ról mint győzedelmes sereg tért vissza az új tenger-
szorosí egyezmény folyó hó 20-án este történt aláírá-
sa után. Az általa aratott siker elvitathatatlanul
igen nagy, nemcsak Törökország jelentős prestige
nyeresége folytán, melyet azáltal ért el, hogy szu-
verenitásának utolsó béklyóit is levetette és pedig
legitim eljárással, az érdekelt hatalmakkal egyetér-
tésben, hanem azért is, mert a lausanni helyére lép-
ő montreux-i szerződés a török érdekeknek ugyszól-
ván száz percentig megfelel.

Ez az eredmény azonban, melyet a török nép
most mámorosan ünnepel, korántsem jött könnyen létre
s voltak pillanatok, midőn helyette sokkal inkább
indokoltak látszott a konferencia bukásával számol-
ni. Az ennek dacára elért teljes siker nézetem sze-
rint elsősorban arra az engedékenységre vezethető
vissza, melyet Anglia az értekezlet legkritikusabb
időpontjában tanúsított, midőn addigi hajthatatlan-
...

Nagyméltóságu
MAGY. KIR. KÜLÖSKÖZLETNÖK N I A Kálmán
Politikai osztály, Külügyminiszter Urnak,
Érk. 19 36 VII/10
2684 sz. / dr. mell.
Budapest.
1272/1936
32/5

KIVÉTELT
1936. július 26-án
1936. július 26-án

